

ارتقا کیفیت محیط شهری با تأکید بر ادراک محیطی شهروندان (نمونه موردی: بافت قدیم و جدید شهر سقز)

فرزانه ساسان پور- استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
سوران مصطفوی صاحب- کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،

soran.mostafavi@yahoo.com

حسین بهبودی مقدم- کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

باقر احمدی- کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید باهنر، کرمان، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۹/۲۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۴/۱۳

چکیده

رشد سریع شهرها و توسعه کالبدی آن‌ها، موجب بروز بحران‌های مختلف در زندگی و نزول کیفیت محیط شهری شده است. زیست‌گاه انسانی هنگامی می‌تواند بیش‌ترین مطلوبیت را برای انسان دربرداشته باشد که انتظارات وی را در ابعاد مختلف، زیست‌محیطی، اجتماعی، کالبدی، اقتصادی و... برآورده سازد. چنانچه هر یک از این عوامل، در محیط زندگی یک فرد، فاقد کیفیات مطلوب باشند، بر احساس و ادراک وی از فضا و در نتیجه بر سطح رضایت‌مندی او از محیط زندگی تأثیرگذار خواهد بود. هدف کلی از پژوهش حاضر، تبیین کیفیت محیط شهری و تفاوت آن در سکونتگاه‌های شهری با بافت ارگانیک و برنامه‌ریزی شده می‌باشد؛ که در شهر سقز به‌عنوان محدوده مطالعاتی، محله بازار به‌عنوان محله ارگانیک و محله شهرک دانشگاه به‌عنوان محله برنامه‌ریزی شده انتخاب شده‌اند. شیوه جمع‌آوری اطلاعات اسنادی، میدانی، بر پایه بررسی‌های محقق و تکمیل پرسشنامه از ساکنان و مسئولان بوده است. مدل ارزیابی کیفیت محیط در قالب مؤلفه‌های کالبدی-فضایی، اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی، زیست‌محیطی به‌صورت سلسله‌مراتبی و ایجاد درخت ارزش با رویکرد بالا به پایین ایجاد گردیده است. روش تحقیق تحلیلی-تطبیقی است و به‌منظور تحلیل هم‌زمان شاخص‌های عینی و ذهنی و نیز برای مطالعه تطبیقی دو محله از فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی و نرم‌افزار Expert Choice استفاده شد. بر اساس نتایج تکنیک AHP محله دانشگاه با ۰/۳۸۳ امتیاز نسبت به محله بازار با ۰/۱۶۶ امتیاز، کیفیت محیط مطلوب‌تری دارد. کیفیت ابعاد کالبدی-فضایی و زیست‌محیطی با تفاوت آشکار در محله شهرک دانشگاه برتری ویژه‌ای دارد. ابعاد اقتصادی و تا حدودی اجتماعی-فرهنگی با تفاوت‌های نسبی در محله بازار بیش‌ترین امتیاز را به خود اختصاص داده است.

واژگان کلیدی: محیط شهری، کیفیت محیط، تحلیل سلسله‌مراتبی، ادراک محیطی، سقز.

مقدمه

امروزه سکونت‌گاه‌های شهری اصلی‌ترین زیست‌گاه بشر تلقی می‌شوند که به تدریج جایگاه برجسته‌ای در نظام فعالیت و سکونت یافته‌اند. در این میان محیط شهری عرصه‌ای عینی و ملموس محسوب می‌شود که تجلی دهنده کنش‌ها و باورهای نسل ساکن در شهرها است؛ ارزش‌هایی که به‌مرور هویت می‌یابد، دگرگون می‌شوند و در تغییرات خود ساکنان را هم تحت تأثیر قرار می‌دهند (رفیعیان و همکاران، ۱۳۹۳:۳). شهرها امروزه تغییرات بسیاری را شاهد هستند. رشد سریع در چند دهه گذشته، مشکلات بسیاری را به همراه آورده است؛ از جمله کاهش کیفیت محلات، کاهش ویژگی‌های اجتماعی - اقتصادی و مشکلات زیست‌محیطی که پایداری و کیفیت زندگی ساکنان شهرها را به مخاطره انداخته است (۱۹۹۹:۲۶۱ Fadda & Jiron). مهم‌ترین مسئله در این زمینه تفاوت اساسی و چشمگیر در میزان مطلوبیت محیط در فضاهای مختلف محلات و بافت‌های شهری است. با آگاهی از گستردگی دامنه تأثیرگذاری کیفیت محیط شهری بر تمامی ابعاد اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و به‌ویژه تأثیر آن بر سلامت انسان، بحث کیفیت در زیست‌گاه‌های شهری از اهمیت بسزایی برخوردار می‌شود. کیفیت، مفهوم پیچیده‌ای است که معانی متفاوت را با توجه به موقعیت‌ها و شرایط گوناگون یدک می‌کشد. بشر امروزه همیشه به خدمات باکیفیت بالا نیاز داشته است ولی فهم مفهوم کیفیت و فرایند آن، تغییرات زیادی در ذهن ایجاد می‌کند (۲۰۰۹:۱۱۰ Zeren Gulersoy et al). بررسی‌ها نشان می‌دهد محیط باکیفیت پایین می‌تواند بر زندگی افراد تأثیر منفی بگذارد (۲۰۰۵:۶۰ Gifford Steg). به عبارتی دیگر هرگونه عدم تعادل محیطی بر ذهن و رفتار و بالتجیه بر آداب و سنن و فرهنگ و روابط اجتماعی و حتی جهان‌بینی انسان تأثیر خواهد داشت. ازاین‌رو بهبود و ارتقای کیفیت محیط‌زیست شهری، به‌مثابه یکی از اهداف اصلی سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان شهری در پایش سیاست‌های عمومی تبدیل شده است (خادم‌الحسینی و همکاران، ۱۳۸۹:۴۶). کیفیت محیط سکونت و زیست شهری معمولاً از طریق شاخص‌های ذهنی حاصل از پیمایش و ارزیابی ادراکات و رضایت شهروندان از زندگی شهری و محیط سکونتی آنان؛ یا با استفاده از شاخص‌های عینی حاصل از داده‌های ثانویه، اندازه‌گیری می‌شود؛ تا بدین وسیله سنجشی سیستماتیک در خصوص میزان رضایت‌مندی و بهره‌مندی شهروندان از ویژگی‌های محیطی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و کالبدی محیط سکونت به دست آید. در این پژوهش بر آنیم از طریق افزایش ارتباط با شهروندان، ادراک محیطی (تصویر ذهنی) آنان را در خصوص کیفیت محیط سکونتشان جویا شویم. لذا ابتدا معیارها و مؤلفه‌های کیفیت محیط سکونت شهری با تاکید بر تصویر ذهنی شهروندان مورد بازشناسی قرار گرفته و سپس ارزیابی سطح کیفیت محیط سکونت شهری در نمونه‌های مطالعاتی انجام پذیرفته است.

مبانی نظری

مفهوم ادراک محیطی و نقش آن در شکل‌گیری محیط‌های سکونتی در شهر

طبق نظریات گشتالت، ذهن انسان متشکل از ادراکات کلی معناداری است که این ادراکات از طریق تداعی با یکدیگر ارتباط یافته و بدین گونه پدیده‌ها را تفسیر می‌کنند (نقی زاده، ۱۳۸۶:۱۲۲). ادراک محیطی، فرایندی است که از طریق آن

انسان داده‌های لازم را بر اساس نیاز از محیط پیرامون خود برمی‌گزیند (مطلبی، ۱۳۸۰:۵۶). در حقیقت ادراک محیطی، از تعامل و تقابل ادراک حسی و اطلاعات شناختی، که در ذهن انسان ذخیره شده‌اند؛ حادث می‌شود. در این فرایند، نقش محیط به‌عنوان عامل اساسی در رشد، توسعه و درنهایت در یادگیری مورد توجه قرار می‌گیرد (Marans, ۲۰۰۳:۶۵). فرایندهای ادراک و شناخت هم در مرحله جمع‌آوری اطلاعات و هم در مرحله تعبیر و تفسیر آن‌ها، تحت تأثیر عوامل روان‌شناختی (مانند نیازها، انگیزه‌ها و اکتسابات پیشین و...) متعددی قرار می‌گیرند که خود آن‌ها نیز از شرایط محیطی تأثیر می‌پذیرند (مرتضوی، ۱۳۸۰:۹۰) بنابراین عوامل یادشده را می‌توان به دودسته کلی عینی و ذهنی تقسیم کرد. به‌طورکلی عوامل مؤثر بر تجربه افراد از محیط و چگونگی تأثیرگذاری متقابل آن‌ها بر دیگر حواس، نیازها، خواست‌ها، آرزوها و حس زیبایی‌شناسی آن‌ها را درگیر می‌کند (فرای، ۱۳۸۳:۲۰۸). برای دریافت تصویر ذهنی افراد از محیط و همچنین شناخت ادراکات محیطی آنان روش‌های مختلفی همچون پرسشگری، ترسیم بردارهای حرکتی، ترسیم نقشه‌های ذهنی امثال این‌ها وجود دارند؛ که با توجه به ویژگی‌های محیطی هر محدوده‌ای، می‌توان روش متناسب با آن را برگزید.

مفهوم کیفیت و کیفیت محیط شهری

مفهوم کیفیت مفهومی است نسبی؛ که واجد معنایی فراتر از معنای بدیهی و معمول آن است. مفهوم کیفیت، دو وجه دارد؛ یعنی کیفیت درعین حال که مفهومی مبهم و چندپهلوی است روشن و واضح نیز می‌باشد. درواقع منظور از کیفیت از طرفی خاصیت‌ها و ویژگی‌های اصلی یک چیز است، از طرف دیگر کیفیت، کلیت و سیستمی از جز کیفیت‌هایی است که یک چیز را به وجود آورده‌اند (پاکزاد، ۱۳۸۸:۷۸). کیفیت درواقع ویژگی فطری و طبیعی محیط نیست بلکه نوعی رفتار مرتبط عملکردی از برهم‌کنش میان ماهیت‌های محیطی و سرشت‌های فردی است (Pacione, ۲۰۰۵:۱۹). موضوع کیفیت محیط شهری ازجمله موضوعات مورد توجه برنامه‌ریزان شهری و دیگر علوم بوده و تعاریف متعددی از جانب محققین ارائه شده است. کیفیت محیط، سنجش وضعیت محیط در ارتباط با نیازمندی‌ها و خواسته‌های انسان است (Johnson et al, ۱۹۹۷:۵۸۱). کیفیت محیط از برآیند کیفیت اجزای تشکیل‌دهنده یک ناحیه معین حاصل می‌شود؛ اما باین وجود بیش‌تر از جمع اجزای سازنده بر ادراک کلی از یک مکان دلالت دارد. اجزای سازنده (طبیعت، فضای باز، زیرساخت‌ها، محیط انسان‌ساخت (مصنوع)، تسهیلات محیط کالبدی و ذخایر طبیعی) هر یک مشخصات و کیفیات خاص خود را دارا می‌باشند (Van Kamp et al, ۲۰۰۳:۸). «کامرو زمان» کیفیت محیط شهری را وابسته به بخش عمده‌ای از کیفیت زیرساخت‌ها و مدیریت مناسب می‌داند. همچنین معتقد است که کیفیت محیطی پیامد فعالیت‌ها اقتصادی است و چنین چیزی می‌تواند مستقیم و غیرمستقیم بر محیط تأثیر بگذارد (Kamruzzaman et al, ۲۰۰۷:۱). یک محیط مسکونی باکیفیت، انتقال‌دهنده حس رفاه و رضایت‌مندی به ساکنان از طریق ویژگی‌های کالبدی، اجتماعی، یا نمادین است (Marans & Couper, 2000). چنین محیطی دربردارنده زندگی باکیفیت و پشتیبان اصلی فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است.

شکل شماره ۱- محیط از دیدگاه داگلاس پورتیوس. شکل شماره ۲- عناصر سازنده محیط شهری (منبع: غراب، ۱۳۸۰: ۸۸)

نظریات کیفیت محیط

شاید بتوان گفت برای اولین بار توجه به کیفیت محیط کالبدی در نوشته‌های «کوین لینچ» مطرح شد. وی در مورد کیفیت محیط شهرها می‌گوید: «برای سکونت و زندگی شهر خانه‌ای است بزرگ و همان‌گونه که خانه باید از صفات و مزایای برخوردار باشد تا سکونت و زندگی را مطلوب و آسایش‌بخش سازد، شهر نیز باید دارای کیفیات و ویژگی‌هایی برای تأمین آسایش و راحتی باشد و نیز مانند خانه محیطی گرم و صمیمی که زندگی را مرفه و مطلوب سازد» (لینچ، ۱۳۸۱: ۱۷). لینچ معتقد است اگر بناست برنامه‌ریزی و طراحی شهری مفید واقع گردد، بنابراین باید قادر باشد تا از راه اعتلای کیفیت محیط کالبدی به اعتلای کیفیت زندگی انسان یاری رساند (گلکار، ۱۳۷۹: ۴۳). از نظر وی شهر زمانی مطلوب است که: ۱. سرزنده باشد (پایدار، ایمن و هماهنگ) ۲. معنی‌دار باشد (قابل تشخیص، سامان‌یافته، سازگار، شفاف، خوانا، قابل درک و بااهمیت) ۳. متناسب باشد (انطباق نزدیک شکل و رفتار) ۴. قابل دسترس باشد (متنوع، عادلانه و قابل اداره کردن در سطح محلی باشد) ۵. به‌خوبی نظارت‌شده باشد (سازگار، مطمئن، جواب‌گو و به‌طور متناوب نرم و آزاد باشد) همه این‌ها باید با عدالت و کارایی درونی حاصل شود (گلکار، ۱۳۸۰: ۴۴). بر اساس مطالعه‌ای که توسط موسسه PPS^۲ بر روی بیش از هزار فضای عمومی شهری در کشورهای مختلف جهان انجام داده شد، مطالعه‌کنندگان به این نتیجه رسیدند که ۴ عامل اساسی در سنجش مطلوبیت کیفی وضعیت فضاهای عمومی شهری از اهمیت بیش‌تری برخوردارند که این عوامل عبارت‌اند از: ۱. «دسترسی و به‌هم‌پیوستگی» ۲. «آسایش و منظر» ۳. «استفاده‌ها و فعالیت‌ها» ۴. «اجتماع‌پذیری».

جدول شماره ۱- معیارهای موسسه PPS برای افزایش کیفیت محیط شهرها (منبع: تقوایی و معروفی، ۱۳۸۹: ۲۲۶)

برخوردهای معنی‌دار اجتماعی	معاشرت‌پذیری، نمایش فرهنگی بیشتر، تبادل و حفظ اطلاعات، دانش و ارزش‌ها کاهش موانع قومی و طایفه‌ای، احساس اتحاد
معرفت هویت اجتماعی	تشکیلات اجتماعی بزرگ، احساس سربلندی و غرور، جاودانگی ارزش‌ها، نیاز کمتر به کنترل شهرداری، مدیریت خودگردان
افزایش احساس راحتی	منظر خوب، محیط هیجان‌آور، احساس تعلق به محیط، ایمنی بیشتر، کیفیت محیط بهتر، احساس آزادی

1-Kevin Lynch

2-Project for public space

پایه‌روی راحت، ایمنی برای عابران، سازگار با حمل‌ونقل عمومی، کاهش نیاز به اتومبیل و پارکینگ، استفاده بهتر از زمان و پول	دسترسی‌های خوب
اختلاط قوم‌ها و فرهنگ‌ها، دسترسی به فعالیت‌ها- کاربری‌ها، واحدهای سرویس‌دهنده به استفاده‌کنندگان از فضا، تشویق به خلاقیت اجتماع	جذب اقشار مختلف
کارآفرینی در مقیاس کوچک، دست‌یابی به کالاهایی به کیفیت بهتر، ارزش‌های ملکی خوب، سرعت رشد	حمایت اقتصادی

علاوه بر پارامترهای کیفیتی محیط، نظریه‌پردازان نیز مدل‌هایی برای طبقه‌بندی این کیفیات ارائه کرده‌اند عبارت‌اند از: «مدل لنگ^۱؛ نیازهای انسانی»: این مدل با اقتباس از نظریه سلسله‌مراتبی مازلو تدوین شده است. بر اساس این مدل می‌توان گفت که کیفیت محیط شهری را برحسب برآورده ساختن گونه‌های مختلف نیازهای انسان یعنی: نیازهای فیزیولوژیک، نیاز ایمنی و امنیت، نیاز به وابستگی و احساس تعلق، نیاز به عزت و اعتمادبه‌نفس، نیاز به تحقق خویشتن و خودشکوفایی و نیازهای شناختی-زیباشناختی طبقه‌بندی نمود. لذا لازم است تا محیط شهری نیازهای متفاوت انسانی را برآورده سازد (لنگ، ۱۳۸۰؛ گلکار، ۱۳۷۹: ۴۳).

«مدل اپلیارد^۲؛ حالت‌های ادراک انسانی»: بر اساس این مدل می‌توان مؤلفه‌های گوناگون کیفیت طراحی شهری را بر اساس پاسخ‌گویی به حالات ادراکی مختلف انسان سازمان‌دهی و طبقه‌بندی نمود. اپلیارد، واکنش‌های ادراکی انسان در برابر محیط را به سه حالت زیر تفکیک می‌کند. «حالت واکنشی-عاطفی^۳» که دربرگیرنده واکنش‌های عاطفی افراد نسبت به محیط است و در این حالت محیط به‌عنوان محرکی جهت برانگیختن احساسات و تداعی معانی تلقی می‌گردد؛ و «حالت عملیاتی^۴» که غالباً توسط افراد در زندگی روزمره مانند تردد از مکانی به مکان دیگر، جهت کار، ملاقات به کار گرفته می‌شود؛ و «حالت استنباطی^۵» که افراد برای حمایت از فعالیت‌های عملیاتی و واکنشی-عاطفی فوق، در جستجوی کسب اطلاعات از محیط و نهایتاً فهم معنی آن هستند. در این وضعیت اطلاعات استنباط شده موجب روشن گردیدن هویت فردی و جمعی محیط و جامعه مرتبط با آن و نهایتاً حس مکان می‌گردد (گلکار، ۱۳۷۹: ۴۴).

«مدل کانتر^۶؛ مؤلفه‌های مکان»: بر اساس مدل مزبور، محیط شهری به‌مثابه یک مکان متشکل از سه بعد درهم‌تنیده کالبد، فعالیت و تصورات است. از آنجاکه کیفیت محیط شهری یک مکان، ناگزیر از پاسخ‌دهی مناسب به ابعاد گوناگون محیط شهری است، می‌توان مؤلفه‌های سازنده کیفیت محیط شهری را مؤلفه‌هایی به‌موازات مؤلفه‌های سازنده «مکان» تعریف نمود؛ به‌عبارت‌دیگر با اقتباس از نظریه مکان کانتر می‌توان گفت کیفیت محیط شهری عبارت است از برآیند سه مؤلفه که هر یک از آن‌ها متکفل برآورده ساختن یکی از کیفیت‌های سه‌گانه «کالبدی»، «فعالیتی» و «تصویری» محیط شهر است. البته قبل از کانتر رلف در کتاب «مکان و بی‌مکانی^۷» سه مؤلفه «کالبد، فعالیت، معنی» را در ادراک‌های مکان

1-John Lang

2-Applyard

3-Responsive Mode

4-Oprational Mode

5-Inferential Mode

6-David Canter

7-Place and Placelessness

موردبررسی قرار داده بود (Carmona, ۲۰۰۳:۹۹). جذابیت‌ها و کارایی این دو مدل باعث شده است تا دیگر صاحب‌نظران طراحی شهری نیز با الهام از آن روایت‌های متنوعی از مدل مزبور ارائه نمایند (بهزاد فر و همکاران، ۱۳۹۲:۷۲). پانتر در ۱۹۹۱، مونته‌گمری در ۱۹۸۸ اجزا تفکر طراحی شهری را در قالب این دو مدل به صورت زیر طبقه‌بندی می‌کنند:

۱- «مدل حس مکان رلف-پانتر»: مؤلفه‌های کیفیت‌سنجی این مدل عبارت‌اند از:

۱. «فعالیت»- کاربرد، حرکت پیاده، رفتار، الگوها، بو و صدا، حرکت وسایل نقلیه ۲. «کالبد»- منظر شهری، شکل ساخته‌شده، نفوذپذیری، منظر مبلمان ۳. «معنا»-خوانایی، تعامل فرهنگی، عملکردهای ادراکی، جذابیت، ارزیابی‌های کیفی.

۲- «مدل مکان کانتر- مونته‌گمری»: مؤلفه‌های کیفیت‌سنجی این مدل عبارت‌اند از:

۱. «فعالیت»- تنوع، سرزندگی، زندگی خیابانی، دیدار چهره به چهره مردم، سنت‌ها و سرگرمی‌های محلی، فرهنگ کافه نشینی، ساعت‌های باز، حرکت، جاذبه‌ها، دادوستد، بافت نرم اقتصادی ۲. «فرم یا کالبد»-مقیاس، نیرومندی، نفوذپذیری، نشانه‌های شهری، نسبت فضا به ساختمان‌ها، دانه‌بندی عمومی، ۳. «تصویرات»-نمادگرایی و خاطره، تصویرپذیری و خوانایی، تجربه حسی، قابلیت ادراک، قدرت پذیرش دسترس روانی، جامعیت و جهان‌شمول بودن (Carmona, ۲۰۰۳).

پیشینه پژوهش

در بررسی‌های گابریل^۱ به کیفیت زندگی و پایداری از چارچوب روابط و تناسب میان فرد و محیط توجه شده است. بررسی‌های وی نشان می‌دهد که از نگاه بایسته‌های توسعه پایدار، روان‌شناسی محیطی نقش فزاینده‌ای در تناسب میان افراد و محیط ایفا می‌کند. تناسب افراد و محیط به تعامل‌های میان فرد و محیط او (به‌ویژه محیط مسکونی) اشاره دارد، درحالی‌که به رضایت‌مندی زندگی فردی و معیارهای عینی زندگی نیز توجه می‌نماید. مطالعات گسترده ون پل^۲ و ون کمپ^۳ در هلند یکی از این مطالعات است که با روش‌های مختلف آماری، بخش‌های مختلف کشور را در مقیاس‌های متفاوت از سطح بلوک‌های مسکونی، محله، شهرک و شهر مورد مطالعه قرار داده‌اند. یافته‌های این پژوهشگران نشان می‌دهد که رضایت‌مندی از محیط مسکونی می‌تواند متأثر از عوامل زیادی باشد. این عوامل شامل متغیرهای فردی، وضعیت اجتماعی محله و ... است که همگی بر متغیرهای فردی و ادراک افراد تا کید می‌کنند. مهیت^۴ و دیگران دو پژوهشی را در رابطه با مسکن اجتماعی ساخته‌شده در کوالالمپور مالزی انجام داده‌اند. آن‌ها از روش سنجش چند سطحی معیارهای رضایت‌مندی سکونتی با رگرسیون خطی چندگانه استفاده کرده‌اند. درنهایت این پژوهشگران نتیجه می‌گیرند که رضایت‌مندی مسکونی با استفاده از برخی اقدامات مانند مدیریت کنترل امنیت، جاده‌های پیرامون، نظافت زباله‌های مسکن و ایجاد شبکه فاضلاب به‌وسیله قدرت محلی می‌تواند موجب افزایش رضایت ساکنان گردد (Mohit et al, ۲۰۱۰:۲۴).

1-Gabriel

2-Van Poll

3-Van Kamp

4-Mohit

جدول شماره ۲- ابعاد و معیارهای مؤثر کیفیت محیط شهری از دیدگاه اندیشمندان شهری

صاحب‌نظران شهری	ابعاد، مؤلفه‌ها، اصول و معیارهای ارائه‌شده (مفاهیم وابسته و پیوسته)
Marans&Lansing	باز بودن، راحتی، جذابیت، نگهداری، صدا و ارتباط آن‌ها با ساکنان محله‌شان
Leonardo drum	وجود خدمات بهداشتی مفید و قابل‌دسترس برای کلیه ساکنین، بالا بودن کیفیت کالبد مسکن، وجود اکوسیستم‌های سالم، وجود محلات فعال و معنی‌دار، رفع نیازهای اولیه هر شهروند، وجود روابط اجتماعی درد معقول، وجود اقتصاد متنوع و خودکفا، تنوع فعالیت‌های فرهنگی
Camillo sitte	محسوریت، توده تعریف‌کننده فضا، شکل، آثار تاریخی
Kevin Lynch	سرزندگی، معنی (حس)، سازگاری، دسترسی، نظارت و اختیار، کارایی، عدالت
& Houghton Hunter	تنوع، تمرکز، دموکراسی، نفوذپذیری، امنیت، مقیاس مناسب، طراحی ارگانیک، اقتصاد و ابزارهای مناسب آن، روابط خلاقانه، انعطاف‌پذیری، مشورت و مشارکت دادن کاربران در طرح‌ها
Jane Jacobes	اتخاذ فعالیت‌های مناسب پیش از توجه به نظم بصری محیط، استفاده از کاربری مختلط چه به لحاظ نوع استفاده و چه از نظر وجود بناها با قدمت‌های مختلف در یک ناحیه، توجه به عنصر خیابان، نفوذپذیر بودن بافت که به مفهوم پیشنهاد استفاده از بلوک‌های کوچک‌تر شهری است، اختلاط اجتماعی و انعطاف‌پذیر بودن فضاها
Margaret Mead	حس محله، حس تداوم، آگاهی از بیوسفر و احساس سرنوشت مشترک، حفاظت اکولوژی، تنوع، گمنامی، تحرک، انتخاب محل سکونت، اجتناب از جدایی اجتماعی و امکان گسسته شدن از پیوندهای اجتماعی
Tibbalds	اهمیت مکان‌ها نسبت به ساختمان‌ها، استفاده از تجربه شهرسازی سنتی، ادغام کاربری‌ها و فعالیت‌های شهری، توجه به مقیاس انسانی در طرح‌ها، تأمین آزادی عبیران پیاده، قابلیت دسترسی و انتخاب برای همگان، ایجاد خوانایی و وضوح محیط، توجه به ماندگاری و پایداری محیطی، توجه به رشد تدریجی و پویایی، محیط، ادغام مضامین نه‌گانه و دست‌یابی به ترکیب‌های مؤثرتر محیطی
Carmona&Punter	کیفیت پایداری زیست‌محیطی، کیفیت منظر شهر، کیفیت دیدها، کیفیت فرم شهر، کیفیت فرم ساختمان و کیفیت عرصه همگانی
Matthew Carmona	دسترسی، سخت فضا و نرم فضا، فضای همگانی، ایمنی و امنیت، منظر شهری، اختلاط و تراکم، همه‌شمول بودن، مدیریت زمانی فضا
Bentley, l. et al	نفوذپذیری، گوناگونی، خوانایی، انعطاف‌پذیری، تناسب بصری، غنای حسی، قابلیت شخصی‌سازی، کارایی از نظر مصرف انرژی، پاکیزگی، حمایت و پشتیبانی از حیات وحش
and Barbara Ward et al	حق تصرف مطمئن، خودیاری، محافظت، آب پاک، خدمات اساسی، اقتصاد فعال، کنترل‌های اجتماعی مؤثر، تصمیمات مشارکتی و فقدان جدایی اجتماعی
Lyntl&Appelyard	بلایای ترافیکی (خطرهای ترافیک)، استرس، صدا و آلودگی، خلوت، قلمرو خانه، همسایگی و ملاقات، شناسایی و دل‌بستگی
Allan Jacobs and Appelyard	سرزندگی، هویت و کنترل، دسترسی به فرصت‌ها، تخیل و شادی، اصالت و معنا، زندگی، اجتماعی و همگانی، خوداتکایی شهری، محیطی برای همه
Trancik	حفظ تسلسل حرکت‌ها، محسوریت فضاها، پیوستگی لبه‌ها، کنترل محورها و پرسپکتیوها، ممزوج نمودن فضاهای درون و بیرون
Coleman	حفاظت تاریخی و مرمت شهری، طراحی برای پیاده‌ها، سرزندگی و تنوع استفاده، بستر و محیط طبیعی، فرهنگی، بستر و محیط طبیعی، توجه به ارزش‌های معمارانه محیط
Carp and et al	صدا، زیبایی، همسایه‌ها، امنیت، تحرک، آزار و اذیت
Romana	آلودگی آب، آلودگی هوا، صدا، زباله، شلوغی و ترافیک
Violich	قوانین‌پذیری، آزادی انتخاب زندگی اجتماعی در مقابل زندگی خصوصی، ایجاد انگیزش از طریق کاربرد فرم‌های شهری متباین، امکان زندگی اجتماعی، قابل قرائت بودن میراث‌های فرهنگی، لحاظ نمودن پیوندهای بومی - منطقه‌ای در قالب طرح‌ها

روش تحقیق در پژوهش حاضر تحلیلی-پیمایشی و از نوع مقایسه تطبیقی نمونه‌های موردی با تکنیک ارزیابی (ارزیابی بعد اجرا) می‌باشد. علاوه بر این از روش‌های تحقیق توصیفی با تأکید بر «نگرش سیستمی» نیز استفاده می‌گردد. در زمینه جمع‌آوری اطلاعات در خصوص مبانی نظری مرتبط با نحوه ادراک محیط و کیفیت محیط شهری و نیز مفاهیم اصلی این پژوهش از روش مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای استفاده شده است. در نهایت مدل ارزیابی کیفیت در قالب مفاهیم چندگانه و سلسله مراتبی شاخص‌های کیفیت محیط و با ایجاد درخت ارزش در سطوح مختلف تبیین گردید. بعد از جمع‌آوری اطلاعات اولیه و تبیین معیارها و شاخص‌های مربوطه و تدوین پرسش‌نامه در راستای دریافت ادراکات و تصورات ذهنی شهروندان از کیفیت محیط سکونتشان، فرایند کار میدانی پژوهش آغاز شده و داده‌ها و اطلاعات حاصل از پیمایش، پرسش‌نامه، مشاهده، مصاحبه و نظرسنجی از شهروندان در جهت سنجش سؤالات سطوح کیفیت در محدوده مورد نظر به کار گرفته شده است. لازم به ذکر است که پرسش‌نامه حاوی سؤالاتی از شهروندان در خصوص بعد ذهنی کیفیت محیط در نواحی سکونتی آن‌ها می‌باشد و بر مبنای طیف ۵ مقیاسی لیکرت از کاملاً ناراضی تا کاملاً راضی تنظیم شده است. واحد تحلیل در نمونه آماری خانوار است. برای محاسبه نمونه با خطای استاندارد ۵ درصد و سطح اطمینان ۹۵ درصد استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش خانوارهای ساکن در دو محله بازار (بافت قدیم) ارگانیک و شهرک دانشگاه (بافت جدید) با برنامه‌ریزی است. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده گردید که معادل ۲۷۰ پرسش‌نامه در محله بازار و ۹۳ پرسش‌نامه در محله شهرک توزیع گردید. با استفاده از روش «نمونه‌گیری خوشه‌ای» خانوارهای نمونه انتخاب شدند. همچنین روایی پرسشنامه‌ها با استفاده از روش محتوایی و صوری و بر اساس نظر متخصصین و صاحب‌نظران تأیید گردید. برای پایایی آن با استفاده از آزمون کرونباخ در محیط نرم‌افزاری SPSS، معادل ۰/۸۶ تعیین شد که گویای هماهنگی و پایایی داده‌ها است. برای تحلیل اطلاعات و تحلیل تطبیقی کیفیت محیط در محله‌ها از تکنیک فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) و نرم‌افزار Expert Choice استفاده شده است.

جدول شماره ۳- مشخصات و حجم نمونه از محله‌های ۱ و ۶ (منبع: نگارندگان بر اساس سرشماری نفوس و مسکن، ۱۳۹۰)

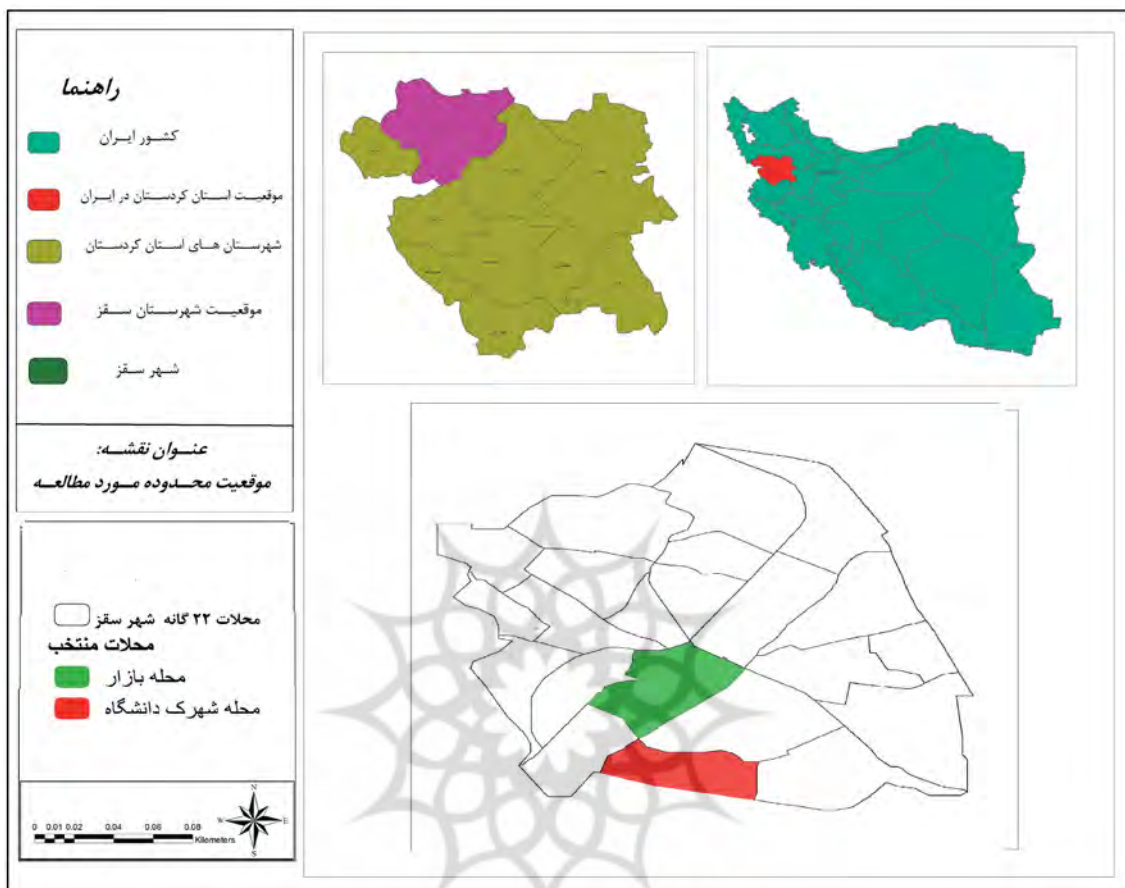
ناحیه	محله	تعداد خانوار	جمعیت محلات	حجم نمونه	ناحیه	محله	تعداد خانوار	جمعیت محلات	حجم نمونه
۱	بازار	۱۱۱۲	۴۱۷۸	۲۷۰	۶	شهرک دانشگاه	۹۹۵	۲۲۹۲	۹۳
جمعیت کل محله‌ها ۶۴۷۰					جمع کل پرسشنامه‌ها ۳۶۳				

محدوده مورد مطالعه

شهر سقز مرکز شهرستان سقز در شمال استان کردستان واقع است. این شهر در فاصله ۱۹۰ کیلومتری شمال غرب سنندج واقع شده است و در مختصات جغرافیایی ۴۶ درجه و ۱۵ دقیقه طول شرقی و ۳۶ درجه و ۱۳ دقیقه عرض شمالی قرار دارد. با متوسط سطح ارتفاع ۱۴۹۶ متر از سطح دریا و شیب متوسط ۴ درصد در دامنه کوه چهل چشمه استقرار یافته است (نقش پیراوش، ۱۳۹۰: ۴۳). این شهر در بین ارتفاعات نامنظم سلسله جبال زاگرس در استان کردستان، در جنوب غربی دریاچه ارومیه و با توجه به موقعیت استقرار شبکه مواصلاتی غرب کشور در تلاقی سه محور سنندج، بوکان و بانه واقع

است. جمعیت آن از ۱۲۷۲۹ نفر در سال ۱۳۳۵ به ۱۳۹۷۳۸ نفر در سال ۱۳۹۰ و وسعت آن نیز از ۳۳/۷ هکتار به ۱۵۶۷/۴ هکتار رسیده است. یعنی در این بازه زمانی جمعیت ۱۰ برابر و وسعت تقریباً ۴۴ برابر شده است (مصطفوی صاحب، ۱۳۹۳: ۵۷).

شکل شماره ۳- موقعیت محدوده مورد مطالعه (منبع: نقشه پایه طرح تفصیلی شهر سقز، شهرداری سقز، ۱۳۹۰)

شهر سقز دارای ۲۲ محله رسمی است که از میان آن‌ها دو محله به عنوان مطالعه موردی گزینش شده است، این دو محله به نام‌های بازار (ناوقلا)، شهرک دانشگاه می‌باشد. دلیل انتخاب این محله‌ها از میان ۲۲ محله تفاوت‌هایی در قدمت، موقعیت قرارگیری در شهر، تفاوت در مورفولوژی، قشرهای اجتماعی (با درآمد بالا، متوسط، پایین)، کارکرد، عملکرد و ترکیب فعالیت، بافت کالبدی (قدیم، میانی، جدید)، تفاوت در نحوه شکل‌گیری محله (ارگانیک و یا بر اساس طرح و نقشه قبلی)، تفاوت در شیب و نوع زمین است. محله بازار (بافت قدیم) با ۴۱۷۸ نفر و ۱۱۱۲ خانوار و تراکم ناخالص جمعیتی ۶۰ نفر در هکتار را دارا است. این محله به دلیل نوع کاربری‌های اختصاص یافته به آن دارای تراکم پایینی است. مقایسه تراکم‌های ناخالص جمعیتی در فاصله سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵ بیانگر آن است این محله دچار افت تراکم ناخالص جمعیتی شده است. این موضوع بیانگر آن است که این محله به لحاظ تأمین خدمات موردنیاز در مقیاس محله‌ای ناتوان و بالعکس به دلیل صرفه‌های اقتصادی ناشی از مقیاس و تجمع در تأمین خدمات منطقه‌ای-شهری تمایل بیشتری دارد. بر همین اساس خروج جمعیت ساکن از بافت و جایگزینی کاربری‌های تجاری امری اجتناب‌ناپذیر است. اغلب مراکز عمده خدماتی در این محله

قرار دارد و به علت داشتن موقعیت تجاری مناسب مورد توجه شهرداری و سایر سازمان‌ها بوده است (ساسان پور و همکاران، ۱۳۹۳:۸۲). محله شهرک دانشگاه (بافت جدید) دارای بافت برنامه‌ریزی شده است که شاهد افزایش چشمگیر جمعیت در فاصله سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۹۰ می‌باشیم که این امر ناشی از تسریع روند ساخت‌وسازها در این بخش از شهر به دلیل وجود دانشگاه‌های آزاد و پیام نور و قیمت پایین زمین است (نقش پیراوش، ۱۳۹۰:۹۸).

بحث و یافته‌ها

سنجش کیفیت محیط با روش فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی

برای سنجش هر یک از این کیفیت‌های محیطی، زیر سنجه‌هایی تعیین شده است که بر اساس نوع آن‌ها از یکی از روش‌های پیمایش، مصاحبه، پرسش‌نامه و تحلیل نقشه‌های محدوده، برای بررسی و سنجش استفاده گردیده است. در زیر به معرفی زیر سنجه‌ها و نتایج محاسبات در محدوده مورد مطالعه و همچنین اوزان به دست آمده از تکنیک AHP (جهت برآورد نهایی هر یک از کیفیت‌های پژوهش) پرداخته شده است. فرایند تحلیل سلسله‌مراتبی یکی از جامع‌ترین سیستم‌های طراحی شده برای تصمیم‌گیری با معیارهای چندگانه است (Omkarprasad Sushil, 2006:54). تکنیک فوق امکان به‌کارگیری هم‌زمان معیارهای کمی و کیفی را در بررسی موضوعات مربوط به برنامه‌ریزی و طراحی شهری داراست (زبردست، ۱۳۸۰:۱۵). لذا با استفاده از روش AHP ابتدا شاخص‌های مستخرج شده از پرسش‌نامه به صورت جداگانه و به صورت زوجی مقایسه شده و وزن نسبی هر کدام مشخص؛ سپس وزن معیارها نسبت به یکدیگر مورد سنجش قرار گرفته است. بعد از تعیین ضرایب اهمیت معیارها برتری هر یک از گزینه‌ها با هر یک از شاخص‌ها مورد قضاوت قرار گرفته است.

جدول شماره ۴- نتایج نهایی حادث از روش AHP در ارتباط با معیارها و زیر معیارهای ابعاد کالبدی- فضایی (عینی)

ابعاد	معیار	دانشگاه	بازار	زیر معیار	تکنیک ارزش‌گذاری	دانشگاه	بازار
کالبدی- فضایی (عینی)	کیفیت فرم و بافت	۰/۳۸۹	۰/۱۷۱	الگو و دانه‌بندی	بررسی عینی	۰/۳۸۲	۰/۱۶۰
				مقیاس	بررسی عینی	۰/۳۸۹	۰/۲۵۹
				تمرکز	بررسی عینی	۰/۴۱۶	۰/۱۷۷
				گوناگونی	بررسی عینی	۰/۲۷۶	۰/۳۹۸
				سازگاری	بررسی عینی	۰/۴۴۸	۰/۰۸۷
	کیفیت دسترسی	۰/۳۲۵	۰/۲۰۴	نفوذپذیری	بررسی عینی	۰/۳۴۷	۰/۲۱۲
				دسترسی پیاده	بررسی عینی	۰/۳۳۹	۰/۱۶۱
				دسترسی سواره	بررسی عینی	۰/۳۲۹	۰/۱۹۲
	کیفیت مسکن	۰/۳۶۰	۰/۱۸۸	شبکه فضاهای باز	بررسی عینی	۰/۲۶۲	۰/۳۹۳
				ساخت‌وساز و معماری	بررسی عینی	۰/۳۴۷	۰/۲۱۲
همگنی و هم‌جواری				بررسی عینی	۰/۳۴۳	۰/۲۰۷	
تنوع				بررسی عینی	۰/۴۱۷	۰/۱۸۰	
کیفیت زیبایی‌شناختی	۰/۳۵۱	۰/۲۱۹	تراکم	بررسی عینی	۰/۲۹۱	۰/۰۳۶	
			نشانه‌ها	بررسی عینی	۰/۳۸۸	۰/۲۵۷	

۰/۱۴۶	۰/۴۴۷	بررسی عینی	فضاهای سبز و درختان			
۰/۲۳۶	۰/۲۳۶	بررسی عینی	فقدان عناصر چشم آزار			
۰/۱۳۸	۰/۲۳۳	بررسی عینی	کیفیت بصری منظر خیابان			

تحلیل AHP برای معیار کیفیت مسکن و کیفیت فرم و بافت نشان می‌دهد که امتیاز شهرک دانشگاه ۰/۳۶۰، ۰/۳۸۹ و امتیاز بازار ۰/۱۸۸، ۰/۱۷۱ است. پیش‌ازاین پیمایش فرض بر این بود که دخالت بیش‌ازحد ساکنان در ساخت مسکن در بافت ارگانیک (قدیم) منجر به آن شود که میزان رضایت ساکنان از این مؤلفه بالاتر از بافت برنامه‌ریزی‌شده (بافت جدید) باشد که ساکنان آن کم‌ترین دخالت را در ساخت خانه‌ها داشته‌اند، اما همان‌طور که جدول ۴ نشان می‌دهد رضایت از کیفیت مسکن و کیفیت فرم و بافت در این دو محله تفاوت بالایی با یکدیگر دارند.

جدول شماره ۵- نتایج نهایی حادث از روش AHP در ارتباط با معیارها و زیر معیارهای ابعاد کالبدی- فضایی (ذهنی- عملکردی)

بازار	دانشگاه	تکنیک ارزش‌گذاری	زیر معیار	بازار	دانشگاه	معیار	ابعاد
۰/۱۲۷	۰/۴۳۷	پرسشنامه ساکنان	جذابیت			آسایش و راحتی	کالبدی- فضایی (ذهنی- عملکردی)
۰/۲۱۰	۰/۱۲۷	پرسشنامه ساکنان	احساس امنیت	۰/۱۶۶	۰/۲۵۳		
۰/۱۲۰	۰/۳۵۵	پرسشنامه ساکنان	احساس پاکیزگی				
۰/۱۴۰	۰/۳۲۵	پرسشنامه ساکنان	احساس سبزی‌نگی				
۰/۱۵۴	۰/۲۷۴	بررسی عینی/پرسشنامه	سرزندگی ساکنان			سرزندگی	
۰/۱۷۰	۰/۱۷۰	بررسی عینی	سرزندگی فعالیت‌ها و مغازه‌ها	۰/۳۳۶	۰/۳۳۴		
۰/۰۶۷	۰/۴۱۶	پرسشنامه ساکنان	سرزندگی پیاده‌ها				
۰/۰۹۷	۰/۳۵۷	پرسشنامه ساکنان	خوانایی			هویت و تصویرپذیری ذهنی	
۰/۱۷۵	۰/۲۹۲	بررسی عینی/پرسشنامه	حس مکان	۰/۳۲۱	۰/۳۳۴		
۰/۱۷۶	۰/۱۷۶	بررسی عینی/پرسشنامه	هویت بناهای همگانی				
۰/۱۵۲	۰/۲۴۵	بررسی عینی/پرسشنامه	شهرت و اعتبار خوب	۰/۱۵۸	۰/۲۳۰	اصالت	
۰/۱۸۰	۰/۱۸۰	بررسی عینی/پرسشنامه	شخصیت قوی محله				
۰/۱۱۷	۰/۲۹۹	بررسی عینی	دسترسی			استفاده‌ها و فعالیت‌ها	
۰/۰۷۴	۰/۲۹۷	بررسی عینی	انعطاف‌پذیری	۰/۱۰۲	۰/۳۹۶		
۰/۱۰۰	۰/۴۸۶	بررسی عینی	گوناگونی				
۰/۱۳۶	۰/۳۶۶	پرسشنامه ساکنان	امکانات عمومی			امکانات و خدمات	
۰/۱۰۹	۰/۳۰۵	بررسی عینی	تأسیسات تجهیزات شهری	۰/۱۱۷	۰/۳۲۳		

نتایج بررسی نشان می‌دهد (جدول ۵) که مهم‌ترین وجه قابل‌تمایز بافت ارگانیک (محله بازار) و برنامه‌ریزی‌شده (شهرک دانشگاه) متأثر از جنب کالبدی- فضایی آن و از جمله حوزه محله آن است. استفاده‌ها و فعالیت‌ها، عدم توزیع مناسب امکانات و خدمات شهری در بافت قدیم منجر به آن شد که در تحلیل AHP انجام‌شده در این معیارها، دو بافت اختلاف شدیدی با یکدیگر داشته‌اند. در معیار سرزندگی اولویت با بافت قدیم است؛ در محله بازار تنوع واحدهای تجاری به دلیل استفاده محلی و منطقه‌ای و با توجه به موقعیت قرارگیری آن در مرکز شهر و حضور مداوم شهروندان از سرزندگی زیادی برخوردار است. کیفیت ابعاد اجتماعی- فرهنگی در ۵ معیار موردبحث و بررسی قرار می‌گیرد. برای دستیابی به

میزان کیفیت هر یک از معیارها و زیر معیارهای مربوط، از پرسشنامه‌های تکمیل شده به وسیله ساکنان محله استفاده شده است. نتایج حاصل از ارزش گذاری در جدول ۶ درج گردیده است.

جدول شماره ۶- نتایج نهایی حادث از روش AHP در ارتباط با معیارها و زیر معیارهای ابعاد اجتماعی-فرهنگی

ابعاد	معیار	دانشگاه	بازار	زیر معیار	تکنیک ارزش گذاری	دانشگاه	بازار
اجتماعی فرهنگی	شاخص‌های جمعیتی	۰/۲۵۹	۰/۲۵۹	مقابله با جمعیت و کاهش نرخ رشد آن	آمار جمعیتی	۰/۲۹۶	۰/۲۹۶
		۰/۲۵۹	۰/۲۵۹	تراکم‌های جمعیتی و مؤلفه‌های آن	آمار جمعیتی	۰/۲۴۴	۰/۲۴۴
	حقوق شهروندی	۰/۳۵۲	۰/۱۸۸	حسن اعتماد و منزلت	پرسشنامه ساکنان/ مسئولان	۰/۲۷۴	۰/۱۵۴
				حق حضور	پرسشنامه ساکنان/ مسئولان	۰/۳۸۵	۰/۱۰۵
				حق تغییر رو اصلاح	پرسشنامه ساکنان/ مسئولان	۰/۳۶۳	۰/۲۲۸
	رویدادهای فرهنگی -تاریخی	۰/۲۰۰	۰/۲۵۲	اعتباربخشی سنت‌های فرهنگی	پرسشنامه ساکنان/ مسئولان	۰/۲۳۰	۰/۲۳۰
				کیفیت حفاظت تاریخی و مرمت بناها	پرسشنامه ساکنان/ مسئولان	۰/۱۱۹	۰/۳۱۳
	واحدهای همسایگی و محله‌ها	۰/۲۰۶	۰/۲۶۶	عدالت و برابری	پرسشنامه ساکنان/ مسئولان	۰/۳۹۹	۰/۲۰۸
				امنیت و ایمنی	پرسشنامه ساکنان/ مسئولان	۰/۱۲۴	۰/۳۱۵
				هویت	پرسشنامه ساکنان/ مسئولان	۰/۱۳۳	۰/۱۳۹۱
مشارکت				پرسشنامه ساکنان/ مسئولان	۰/۳۱۱	۰/۰۸۹	
مراودات و حیات اجتماعی	۰/۲۴۹	۰/۲۷۴	اختلاط اجتماعی و انعطاف پذیر بودن فضاها	پرسشنامه ساکنان	۰/۲۰۲	۰/۳۱۵	
			روابط اجتماعی گسترده مردم	پرسشنامه ساکنان	۰/۲۶۳	۰/۲۶۳	

در معیارهایی چون تأمین نیازهای اقتصادی در محله، اقتصاد فعال و پایدار، کاهش هزینه‌های شهری و ارزش منطقه‌ای، محله بازار به طور نسبی و به دلیل واقع شدن در مرکز شهر، در مقایسه با محله شهرک دانشگاه دارای وضعیت اقتصادی بهتری با توجه به شاخص‌های مورد مطالعه است.

جدول شماره ۷- نتایج نهایی حادث از روش AHP در ارتباط با معیارها و زیر معیارهای ابعاد اقتصادی

ابعاد	معیار	دانشگاه	بازار	زیر معیار	تکنیک ارزش گذاری	دانشگاه	بازار
اقتصادی	تأمین نیازهای اقتصادی	۰/۱۱۷	۰/۴۱۸	نیازهای ضروری	پرسشنامه ساکنان	۰/۱۱۱	۰/۳۹۸
				نیازهای غیرضروری	پرسشنامه ساکنان/ اصناف	۰/۱۴۹	۰/۵۲۵
	اقتصاد فعال	۰/۱۰۳	۰/۴۰۸	اقتصاد محلی	پرسشنامه ساکنان/ اصناف	۰/۰۷۴	۰/۳۶۳
				موقعیت اقتصادی مناسب	پرسشنامه ساکنان/ اصناف	۰/۱۲۱	۰/۴۳۵
	کاهش هزینه‌ها	۰/۱۲۹	۰/۳۲۱	هزینه حمل و نقل شهری	پرسشنامه ساکنان/ مسئولان	۰/۱۳۳	۰/۴۵۹
				هزینه‌های شهری	پرسشنامه مسئولان	۰/۱۳۱	۰/۲۲۸
				قیمت تسهیلات	پرسشنامه مسئولان	۰/۰۹۰	۰/۴۷۲
				قیمت مسکن	پرسشنامه مسئولان	۰/۱۱۷	۰/۴۳۴
				هزینه‌های زیرساخت‌ها	پرسشنامه مسئولان	۰/۱۳۷	۰/۳۲۴

معیارهای ابعاد زیست محیطی به سه دسته (جدول ۸) تفکیک شده‌اند. بافت قدیم با تراکم و ساخت‌وساز درون خود جایی برای فضای سبز، محیط طبیعی بکر و منظر طبیعی در درون محله باقی نگذاشته است. تبدیل زمین‌های محلی به اراضی مسکونی، فقر شدید فضای سبز را بیش‌تر مشهود کرده است. این در حالی است که نوار سبز در اطراف بافت جدید (برنامه‌ریزی شده)، جانمایی مناسب پارک‌های محلی و استفاده از فضای سبز در کوچه‌ها منجر به آن شده است که شهرک دانشگاه از فضای سبز مطلوبی بهره‌مند باشد.

جدول شماره ۸- نتایج نهایی حادث از روش AHP در ارتباط با معیارها و زیر معیارهای ابعاد زیست محیطی

ابعاد	معیار	دانشگاه	بازار	زیر معیار	تکنیک ارزش گذاری	دانشگاه	بازار
زیست محیطی	کیفیت پاکیزگی بو، رایحه، اصوات	۰/۲۲۴	۰/۱۴۵	کیفیت پاکیزگی	بررسی عینی	۰/۲۱۰	۰/۱۲۷
				کیفیت سروصدا	پرسشنامه ساکنان/ بررسی عینی	۰/۲۱۶	۰/۲۱۶
				آلودگی آب و هوا	پرسشنامه ساکنان/ بررسی عینی	۰/۱۳۶	۰/۰۸۰
				وضعیت سیستم فاضلاب خانگی	پرسشنامه ساکنان/ بررسی عینی	۰/۲۷۵	۰/۰۷۴
				وضعیت دفع پسماندها و زباله‌ها	پرسشنامه ساکنان/ بررسی عینی	۰/۳۶۳	۰/۰۸۶
				وضعیت سامانه جمع‌آوری آب‌های سطحی	پرسشنامه ساکنان/ بررسی عینی	۰/۲۵۴	۰/۱۶۳
				میزان آلودگی معابر و مکان‌های عمومی	پرسشنامه مسئولان/ بررسی عینی	۰/۲۳۲	۰/۱۴۲
	کیفیت بستر و محیط طبیعی	۰/۲۵۹	۰/۰۸۹	کیفیت منظر گیاهان و جانوران	پرسشنامه مسئولان/ بررسی عینی	۰/۳۴۴	۰/۱۰۱
				آب‌وهوای طبیعی محیط	پرسشنامه مسئولان/ بررسی عینی	۰/۲۱۶	۰/۰۸۲
				حفاظت از پوشش گیاهی	پرسشنامه مسئولان/ بررسی عینی	۰/۳۸۱	۰/۰۹۷
کارایی محیط	۰/۳۵۴	۰/۰۹۷	حفاظت از ویژگی‌های برجسته محیط	پرسشنامه مسئولان/ بررسی عینی	۰/۲۹۲	۰/۰۹۷	

در محله بازار کمبود خدمات شهرداری و نیز عدم توجه ساکنان محله به این مسئله و وجود زباله در سطح گذرهای اصلی و جوی‌های آب، حاکی از پایین بودن کیفیت پاکیزگی است. در محله شهرک دانشگاه وجود پیاده‌روها و جوی‌های نسبتاً پاکیزه و بدون زباله در مجموع محیط پاکیزه‌تری را شکل می‌دهد. هم‌چنین از لحاظ تعدد و تنوع فضای سبز در گذرهای محله از تنوع بالایی برخوردار است.

یافته‌ها حاکی از آن است، اکثر معیارها از جمله کیفیت فرم و بافت (۰/۳۸۹)، استفاده‌ها و فعالیت‌ها (۰/۳۹۶)، حقوق شهروندی (۰/۳۵۲)، کارایی محیط (۰/۳۵۴) در محله شهرک دانشگاه شرایط مناسب‌تری نسبت به شرایط خود در داخل

محلّه دارد و از لحاظ معیار اقتصاد فعال (۰/۱۰۳) در شرایط پایینی قرار دارد. محلّه بازار از لحاظ برخورداری از معیارهای کیفیتی سرزندگی (۰/۳۳۶)، هویت و تصویرپذیری ذهنی (۰/۳۲۱)، مراودات و حیات اجتماعی (۰/۲۷۴)، تأمین نیازهای اقتصادی (۰/۴۱۸) در حالت کیفیت مطلوب و از لحاظ کیفیت فرم و بافت (۰/۱۷۱) و کیفیت بستر و محیط طبیعی (۰/۰۸۹) در حالت نامطلوبی قرار دارد که نشانگر لزوم توجه به این معیارها در این محلّه است.

تبیین امتیاز نهایی محلّه‌ها و مقایسه تطبیقی ابعاد کیفیت محیط شهری

با توجه به تعیین ضرایب اهمیت ابعاد، معیارها، زیرمعیارها و نیز ضرایب اهمیت (امتیاز) گزینه‌ها در ارتباط با هریک از زیر معیارها، در این بخش از تلفیق و ترکیب ضرایب اهمیت مزبور، امتیاز نهایی هریک از محلّه‌ها در رابطه با هریک از ابعاد اصلی و در نهایت کیفیت محیط تعیین می‌گردد.

جدول شماره ۹- نتایج نهایی تمام کیفیت‌ها به واسطه زیر سنج‌های معرف آنها در کل محدوده مورد مطالعه

محلّه بازار (ناوقلا)	محلّه شهرک دانشگاه	ابعاد
۰/۱۹۶	۰/۳۴۵	کالبدی- فضایی (عینی)
۰/۱۲۹	۰/۳۲۱	کالبدی- فضایی (ذهنی عملکردی)
۰/۲۳۹	۰/۲۶۵	اجتماعی- فرهنگی
۰/۳۵۴	۰/۱۲۳	اقتصادی
۰/۱۲۵	۰/۲۴۶	زیست- محیطی

امتیازات به دست آمده از تحلیل ابعاد کالبدی-فضایی (عینی) محیط نشان می‌دهد که در مرتبه اول، محلّه شهرک دانشگاه با کسب وزن ۰/۳۴۵ کیفیت محیطی مطلوبی تری دارد. مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده مطلوبیت این بعد در محلّه شهرک دانشگاه معیارهای عینی و عملکردی تلقی می‌گردند. کیفیت مسکن، کیفیت فرم و بافت و تنوع عملکردها در تبیین برتری این محلّه می‌تواند ایفا کند. با توجه به نتایج به دست آمده از تحلیل ابعاد کالبدی فضایی (ذهنی- عملکردی)، محلّه شهرک دانشگاه با وزن ۰/۳۲۱ کیفیت مطلوب تری در این بعد دارد و در اولویت‌های بعدی محلّه بازار، با کسب امتیاز (۰/۱۲۹) قرار دارد. در مؤلفه‌های اجتماعی- فرهنگی با توجه به مقادیر جدول (۹) می‌توان گفت محلّه شهرک دانشگاه را با امتیاز (۰/۲۶۵) به عنوان مطلوب‌ترین محلّه در ناحیه ۶ شهر سقز دانست. ابعاد اقتصادی محیط در محلّه‌های شهری مورد مطالعه حاکی از امتیاز بالا (۰/۳۵۴) در محلّه بازار است. عوامل اصلی این مطلوبیت در این محلّه را می‌توان قابلیت تأمین نیازهای اقتصادی در محیط، کاهش هزینه‌های حمل و نقل، کاهش هزینه‌های شهری و ارزش منطقه‌ای دانست. مطلوبیت کیفیت ابعاد زیست محیطی با کسب وزن (۰/۲۴۶) در محلّه شهرک دانشگاه در مقایسه با محلّه بازار با وزن (۰/۱۲۵) آشکار می‌گردد. نتایج به دست آمده برای این بعد بیانگر اختلاف شدید در امتیازات آن است. تقریباً تمامی معیارهای زیست محیطی از قبیل کیفیت سروصدا، کیفیت پاکیزگی، کیفیت فاضلاب و دفع زباله در محلّه شهرک دانشگاه برتری نسبی دارد.

جدول شماره ۱۰- محاسبه وزن نهایی محله‌ها نسبت به هدف کیفیت کل محیط شهری

اولویت	وزن	محله‌ها
۱	۰/۲۸۳	محله شهرک دانشگاه
۲	۰/۱۶۶	محله بازار (ناوقلا)

به‌طور کلی با احتساب ضرایب و اولویت ۵ بعد اصلی کیفیت محیط در محله‌های مورد بررسی برتری محله شهرک دانشگاه به‌عنوان یک محیط برنامه‌ریزی‌شده با داشتن ۰/۲۸۳ امتیاز در قیاس با محله بازار به‌عنوان بافت قدیم با ۰/۱۶۶ امتیاز، محرز می‌باشد. ساکنان محله دانشگاه نیز با تمایل ۹۰ درصدی‌شان به زندگی در محله‌های برنامه‌ریزی‌شده، به این مطلوبیت مهر تأیید زده‌اند. البته باید ذکر کرد نتایج به‌دست‌آمده جدول (۱۰) به‌صورت نسبی بوده و تنها نشان‌دهنده وضعیت محله‌های شهر سقز نسبت به یکدیگر بوده است.

نتیجه‌گیری

شهر پایدار را می‌توان بستری برای رسیدن به اهداف پایداری دانست که از دیدگاه اجتماعی، رفاه و اعاده حقوق شهروندی و عدالت اجتماعی-محیطی را به همراه دارد. آنچه در این مقاله مورد پژوهش قرار گرفت، تعیین کیفیت‌ها و ویژگی‌هایی از فضاهای شهری است که می‌تواند بستر توسعه پایدار شهری را فراهم سازد. کیفیت محیط موضوعی است وابسته به موضوعات دیگر که افراد آن را از روش‌های مختلف عینی و ذهنی درک می‌کنند. کیفیت محیط از دو منبع اصلی سرچشمه می‌گیرد: نفس موضوع که ارزش وجودی آن خواننده می‌شود و دیگری ارزشی که قابل اندازه‌گیری است. این کیفیت اشاره به دو موضوع دارد: کیفیت مطلوب و ظرفیت موجود برای تأمین آن کیفیت.

الگوهای ارزیابی از محیط سکونت شهری می‌تواند در شناسایی وضع موجود، آگاهی از نقاط قوت، کاستی‌ها و نواقص احتمالی باهدف ارتقای کیفیت محیط‌های سکونت مؤثر واقع گردد. در این زمینه یکی از بهترین الگوهای ارزیابی، استفاده از دیدگاه ساکنان، مدیران و کارشناسان در خصوص وضعیت موجود محل سکونت‌شان است. در این پژوهش کوشیده شد تا مقوله کیفیت محیط شهری در بستر محله‌های مختلف با الگوهای ساختاری کالبدی-اجتماعی متفاوت مورد ارزیابی قرار گیرد تا نقاط مثبت و منفی هر یک از انواع محله‌ها و اکاوی و بررسی دقیق گردد. در پژوهش انجام‌گرفته برای هر یک از کیفیت‌های محیطی مطرح‌شده در پژوهش، معیارهایی تعریف‌شده است و هر یک از این معیارها بر اساس روش‌های خاصی از جمله برداشت میدانی، پرسش‌نامه، مصاحبه و تجزیه و تحلیل نقشه‌های محدوده مورد مطالعه، کمی‌سازی و سپس با به‌کارگیری تکنیک AHP، وزن هر یک از معیارها تعیین شد و نتیجه نهایی هر کیفیت بر اساس اوزان به‌دست‌آمده محاسبه گردید و پس از محاسبه نتیجه نهایی هر کیفیت، با به‌کارگیری مجدد تکنیک AHP، برآیند کلی کیفیت‌ها مورد محاسبه قرار گرفت.

نتایج پژوهش نشان داد که هر یک از محله‌های بافت قدیم و بافت جدید در شهر با ساختارهای متفاوت، با توجه به مؤلفه‌های تعیین‌کننده کیفیت محیط شهری، کیفیت‌های مختلفی دارند. مطالعه کیفیت محیط در دو بافت ارگانیک و برنامه‌ریزی‌شده نشان داد که امتیاز بافت ارگانیک از تحلیل سلسله‌مراتبی عدد ۰/۲۸۳ و امتیاز بافت برنامه‌ریزی‌شده ۰/۱۶۶

است. بافت برنامه‌ریزی شده شهرک دانشگاه در جنبه‌های کالبدی -فضایی و زیست‌محیطی از بافت ارگانیک وضعیت مطلوب‌تری دارد؛ در حالی برتری آن در مواردی چون اقتصادی، روابط همسایگی، حس تعلق کمتر از بافت ارگانیک و قدیمی بازار است. رسیدگی ویژه در زمینه‌هایی چون ایجاد فضاهای سبز و مراکز تفریحی و فرهنگی، ایجاد بستر مناسب برای توزیع متعادل و کافی خدمات و همچنین رسیدگی ویژه به جنبه کالبدی -فضایی محله با طرح‌هایی مانند ساماندهی، سطوح بالاتری از کیفیت محیط را برای فضاهایی از نوع بافت محله بازار به وجود می‌آورد. در ادامه با استفاده از ارزیابی نظرات کاربران محیط و با تکیه بر اطلاعات حاصل از مرحله شناخت، پیشنهادهای زیرمی تواند در فرایند انجام برنامه‌ریزی میزان موفقیت آن را افزایش دهد:

- تقویت و تجهیز سیستم حمل‌ونقل عمومی و همگانی؛
- تأمین خدمات و تسهیلات موردنیاز ساکنان و توزیع متعادل آن‌ها در سطح محدوده؛
- طراحی معابر با رعایت اصول ایمنی برای معلولان و سالخورده‌گان و در جهت رفاه آن‌ها؛
- ایجاد، توسعه و تجهیز فضاهای فراغتی با تأکید بر محیط طبیعی و پتانسیل‌های طبیعی منطقه؛
- به‌کارگیری نشانه‌های شهری و فضاهای باارزش بصری در طراحی شهری محیط برای ارتقاء هویت محدوده؛
- ساماندهی فعالیت‌های تفریحی، گذران اوقات فراغت، ورزشی و گردشگری و حذف فعالیت‌های ناسازگار و آلاینده محیط و نظایر آن؛
- نورپردازی فضاهای عمومی و مکان‌یابی و توزیع مناسب پایه‌های روشنایی در معابر به‌منظور تأمین امنیت ساکنان و شناسایی و ساماندهی فضاهای دور از دید و بی‌دفاع در محدوده.

منابع

- ۱- بهزاد فر، مصطفی؛ حبیب، فرخ؛ فیروزآبادی، احمد؛ فروزان گهر، حمیده (۱۳۹۲) تبارشناسی هنجارهای کیفی طراحی فضاهای شهری با تأکید بر میزان پدیداری آن‌ها در عرصه‌های عمومی، فصلنامه مدیریت شهری، پاییز ۱۳۹۲، دوره ۱۱، شماره ۳۲، صص ۵۷-۸۰.
- ۲- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۸) مبانی نظری و فرایند طراحی شهری، چاپ سوم، تهران: انتشارات وزارت مسکن و شهرسازی.
- ۳- تقوایی، علی‌اکبر و معروفی، سکینه (۱۳۸۹) ارزیابی نقش مساجد در ارتقای کیفیت محیط، فصلنامه مدیریت شهری، بهار و تابستان ۱۳۸۹، دوره ۸، شماره ۲۵، صص ۲۳۴-۲۱۹.
- ۴- خادم‌الحسینی، احمد؛ منصوریان، حسین؛ ستاری، محمدحسین (۱۳۸۹) سنجش کیفیت ذهنی زندگی در نواحی شهری (مطالعه موردی: شهر نورآباد، استان لرستان)، فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، بهار ۱۳۸۹، دوره ۱، شماره ۳، صص ۶۰-۴۵.
- ۵- رفیعیان، مجتبی؛ عسگری زاده، زهرا؛ مهناز، فرزاد (۱۳۹۳) مطلوبیت سنجی محیط‌های شهری: نگرشی تحلیلی در سنجش کیفیت محیط شهری، رویکردها، شاخص‌ها، روش‌ها، چاپ اول، تهران: نشر شهر تهران.
- ۶- زبردست، اسفندیار (۱۳۸۰) کاربرد فرآیند تحلیل سلسله مراتبی در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای، نشریه هنرهای زیبا، زمستان ۱۳۸۰، دوره ۱۰، شماره ۱، صص ۲۱-۱۳.

- ۷- ساسان پور، فرزانه؛ موحد، علی؛ مصطفوی صاحب، سوران؛ یوسفی فشکی، محسن (۱۳۹۳) ارزیابی پایداری محلات شهری در شهر سقز، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، بهار ۱۳۹۳، دوره ۲، شماره ۱، صص ۷۳-۹۴.
- ۸- غراب، ناصرالدین (۱۳۸۰) فرهنگ شهری: تأثیرات محیط شهری در از خود بیگانگی انسان، فصلنامه مدیریت شهری، زمستان ۱۳۸۰، دوره ۲، شماره ۸، صص ۸۴-۹۳.
- ۹- فرای، هیلد براند (۱۳۸۳) طراحی شهری (به سوی یک شکل پایدارتر شهر)، ترجمه سید حسین بحرینی، چاپ اول، تهران، انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- ۱۰- گلکار، کورش (۱۳۷۹) طراحی شهری پایدار در شهرهای حاشیه کویر، نشریه هنرهای زیبا، زمستان ۱۳۷۹، دوره ۸، شماره ۲، صص ۴۳-۵۲.
- ۱۱- گلکار، کورش (۱۳۸۰) مؤلفه‌های سازنده کیفیت طراحی شهری، نشریه صفا، بهار ۱۳۸۰، دوره ۱۱، شماره ۳۲، صص ۳۸-۶۵.
- ۱۲- لنگ، جان (۱۳۸۰) آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط، ترجمه علی‌رضا عینی فر، چاپ اول، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ۱۳- لنینج، کوین (۱۳۸۱) سیمای شهر، ترجمه منوچهر مزینی، چاپ پنجم، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ۱۴- مرتضوی، شهرناز (۱۳۸۰) روان‌شناسی محیط و کاربرد آن، چاپ اول، تهران، مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۵- مصطفوی صاحب، سوران (۱۳۹۳) کیفیت‌سنجی محیط در محله‌های شهری و ارائه راهکارهای برنامه‌ریزی برای محیط پایدار (مطالعه موردی: محله‌های شهر سقز)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، به راهنمایی دکتر فرزانه ساسان پور و دکتر علی موحد، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران.
- ۱۶- مطلبی، قاسم (۱۳۸۰) روان‌شناسی محیطی دانشی نو در خدمت معماری و طراحی شهری، نشریه هنرهای زیبا، زمستان ۱۳۸۰، دوره ۱۰، شماره ۱، صص ۵۲-۶۷.
- ۱۷- مهندسین مشاور نقش پیرواش (۱۳۹۰) طرح تفصیلی شهر سقز.
- ۱۸- نقی زاده، محمد (۱۳۸۶) ادراک زیبایی و هویت شهر در پرتو تفکر اسلامی، چاپ اول، اصفهان، معاونت شهرسازی و معماری شهرداری اصفهان.
- 19-Carmona, Matthew (2003) Public Places, Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design, Architectural press,the University of Michigan.
- 20-Fadda, Giulietta.& Jiron, Paola. (1999) Quality of life and gender: a methodology for urban research, Journal of Environment and Urbanization, Vol11, No2, pp. 261-270.
- 21-Gifford, Robert. & Steg, Linda. (2005) Sustainable transportation and quality of life, Journal of Transport Geography, Vol 13, No 1, pp. 59-69.
- 22-Johnson,D. N. & Ambrose, S. H. & Bassett, T. J. & Bowen, M. L. & Crummey, D. E. & Isaacson, J. S. (1997). Meanings of Environmental Terms, Journal of Environmental Quality, Vol 26, No 3, pp.581-589.
- 23-Kamruzzaman, Ahmad. & Hossain, Eftekhar. & Islam, Nurul. & Sarwar, Iqbal. (2007) Urban Environmental Qulality Mapping; A Perception Study On Chittagong Metropolitan City, Kathmandu university Journal Of Science, Engineering and Technology, Vol 3, No 2,pp. 35-48
- 24-Marans, Robert W. (2000) Measuring the quality of community life: a program for longitudinal and comparative international research, in: Proceedings of the Second, International Conference on Quality of Life in Cities, Vol2. Singapore.
- 25-Marans, Robert W. (2003) Understanding environmental quality through quality of life studies: the 2001 DAS and its use of subjective and objective indicators, International Journal of Landscape and Urban Planning, Vol 65, No 2, pp. 73-83
- 26- Mohit, Mohammad Abdul. & Ibrahim, Mansor. & Rashid. Yong Rrazidah. (2010) Assessment of residential satisfaction in newly designed public low-cost housing in Kuala Lumpur, Malaysia, Habitat International, Vol 34, No 1, pp. 18-27

- 27-Omkarprasad, Vaidya. & Kumar, Sushil. (2006) Analytic hierarchy process: An overview of applications, European Journal of Operational Research, Vol 169, No 1, pp. 1-29
- 28-Pacione, Michael. (2005) Urban environmental quality and human wellbeing-a social geographical perspective, International Journal of Landscape and Urban Planning, Vol 65, No 2, pp. 19-30
- 29-Van Kamp,Irene. & Leidelmeijer, Kees. & Marsman, Gooitrske. & de Hollander, Augustinus. (2003)Urban environmental quality and human well-being: towards a conceptual framework and demarcation of concepts: a literature study, International Journal of Landscape and Urban Planning, Vol 65, No 1, pp. 5-18
- 30-Nuran zeren, Gulersoy.& Ahsen, ozsoy.& Azime, tezer.& Genli. (2009) Strategic quality planning in urban environment, Journal ITU A|Z, Vol 6, No 1, pp. 109-125

